

2. Станиславский К. С. Работа актёра над собой. / К.С. Станиславский – Москва: Художественная литература, 1938. – С. 264.
3. Иванова-Лукьянова Г. Н. Культура устной речи / Г.Н. Иванова-Лукьянова – Москва: Флинта, Наука, 2003. – 200 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЧАСОВИХ УЯВЛЕНЬ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Саснко Марина Сергіївна
Викладач кафедри медичної інформатики, медичної і біологічної фізики,
ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія»,
Україна, м. Полтава

Постійні зміни та нововведення в освіті, перегляд навчальних програм не впливає на набір основних понять, які повинні засвоїти учні у процесі навчання у початковій школі. Важливим питанням є оволодіння часовими уявленнями дітьми, адже воно допомагає їм повніше і точніше сприймати навколишній світ, розвиває в них образне і абстрактне мислення. Тому формування уявлень про час слід розпочинати ще в дошкільному віці та розширювати знання про нього у процесі навчання у початковій школі.

Ключові слова: часові уявлення, час, молодший шкільний вік, просторово-часові явлення.

Постановка проблеми. Сучасні умови праці вимагають від людини уміння стежити за перебігом часу в процесі діяльності, розподіляти її в часі, реагувати на різні сигнали з певною швидкістю і через задані часові інтервали, прискорювати або уповільнювати темп своєї діяльності, раціонально використовувати час. У всіх видах діяльності людині так чи інакше потрібна орієнтація у часі. В свою чергу відчуття часу спонукає людину бути організованою, зібраною, допомагає берегти час, бути точною. Час є регулятором не тільки різних видів діяльності, але і соціальних відносин людини.

В педагогічній практиці постає питання: як дитині продемонструвати час? Час сприймається дитиною опосередковано, через конкретизацію часових одиниць і відносин у явищах життя і діяльності, що постійно повторюються. Більшою точністю відрізняються уявлення дітей про такі проміжки часу, навички розрізнення яких формується на основі особистого досвіду. Тому дітей треба знайомити з такими проміжками часу, якими можна вимірювати і визначати тривалість, послідовність, ритмічність їх дій, різноманітних видів діяльності.

Перші уявлення про час діти отримують в дошкільному віці. Зміна дня і ночі, зміна пори року, повторюваність режимних моментів у житті дитини – все це сприяє формуванню часових уявлень. Однак як часова послідовність подій, так і поняття про тривалість подій засвоюються дітьми з великими труднощами. Діти ще не співвідносять часові відчуття з об'єктивним перебігом часу, проте йде постійний процес накопичення знань про предмети і явища навколишнього світу, організовані в часі. Цьому сприяє розвиток мови, мислення, усвідомлення свого власного життя. Важливість цієї проблеми для практики виховання та навчання молодших школярів визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання змісту та засобів формування часових уявлень були предметом дискусій, що пов'язувались з розробкою психологічних засад методики формування математичних уявлень молодших школярів. Проблема формування в учнів початкової школи уявлень про простір і час знайшла розробку в працях багатьох дослідників (Л. Виготський, М. Немировська, Г. Костюк, К. Лебединцев, Г. Леушина, М. Макляк, Н. Менчинська). Основною метою формування уявлень про час у дітей полягає у навчанні раціональних способів виконання дій над іменованими числами, формулюванні відповідних умінь та навичок. Цими питаннями займалися В. Давидов, Г. Костюк, Л. Кочина, Г. Леушина, С. Рубінштейн, Т. Ріхтерман, А. Столяр.

Виклад основного матеріалу. Учням молодших класів життєво необхідно навчитися самим орієнтуватися у часі: визначати, змінювати час (правильно позначаючи його у мові), відчувати його тривалість (для правильної регуляції і планування діяльності у часі), змінювати темп і ритм своїх дій залежно від наявності часу.

Процес сприйняття і відображення часу у дітей проходить з великими труднощами і характеризується крайньою нестійкістю. Сприйняття дітьми тягучості, плинності часу, його незворотності і періодичності вельми складно через відсутність наочних форм. Складним для дітей є і розуміння сенсу слів, якими позначають тимчасові відносини в силу їх відносного характеру.

Діти дошкільного віку можуть відносно точно визначати невеликі проміжки часу, про зміст яких мають певне уявлення на основі особистого досвіду. Якщо життя дітей суворо підпорядковане певному режиму, тобто розподілене у часі, то дитина впевнено зазначає ранок («Ми ще не снідали»), день («Скоро обід») чи ніч («Всі сплять»). Але їм дуже важко виділити час в подіях, які вже минули, уявити собі їх тривалість, значення і розмістити їх в послідовному порядку.

Справжній зміст властивостей часу засвоюється дітьми лише у процесі навчання у школі. Тільки до 7-8 років складається звичайне інтуїтивне уявлення людини про час як про рівномірний потік миттєвостей. Учні молодшого шкільного віку починають сприймати і пізнавати такі властивості часу, як періодичність, плинність, необоротність. Спілкуючись із дорослими, під впливом спеціального навчання дитина оволодіває набором слів, які характеризують різні часові відрізки (незабаром, скоро, зараз, потім), частини доби (день, ніч, обід), пори року (зима, весна, літо, осінь) та відображають плинність часу (сьогодні, завтра, учора) [3].

Не зважаючи на усі труднощі у сприйнятті часових характеристик дітьми у ранньому віці, вони все ж розрізняють та правильно вживають дієслова у теперішньому (читаємо), минулому (читали) та майбутньому (читатимемо) часах. Спочатку молодші школярі можуть охарактеризувати час за подіями, які відбувалися із ними протягом дня та викликали сильні емоції. Пізніше вони починають пов'язувати час з подіями, які відбуваються у навколишній дійсності. Дітей шестирічного віку необхідно навчати оцінювати послідовність дій: що вже було, що є, що буде відбуватися пізніше. У процесі навчання у дітей формується вміння розуміти та правильно позначати тривалість часу.

Як уже зазначено, час не має наочних форм, з ним не можна вчиняти дії. Для сприйняття часу у людини немає спеціального аналізатора. Час пізнається опосередковано, через рух і ритм життєвих процесів або за допомогою спеціального приладу. У дорослої людини – це результат діяльності ряду аналізаторів, що діють в системі. У дитини такої злагодженості в роботі аналізаторів немає. Сприйняття часу легко спотворюється суб'єктивними чинниками: наповненням часового проміжку, його значущістю для суб'єкта, станом самої людини (очікування, захопленість).

Знайомство з часовими характеристиками може початися тільки з засвоєння основних понять для їх позначення, яке дається нелегко, так як вони носять умовний і відносний характер. Те, що було «завтра», стає після ночі «сьогодні», а через добу – «вчора». Ця плинність часу, його невидимість вкрай ускладнює його виокремлення і пізнання.

Дітям легше дається орієнтування в часі, ніж освоєння тимчасових уявлень і понять. Це пов'язано з процесом становлення мови, зі специфікою словникового запасу та граматичного ладу мови дитини. Особлива роль у цьому процесі відводиться освоєнню спеціальної термінології. Її формування дуже тісно пов'язане із засвоєнням тих позначень і вимірювань конкретних відрізків часу, які існують у людини (пори року, час доби, місяць, рік, тиждень, година, хвилина).

Часові уявлення у першокласників формуються як і у дошкільників, насамперед у процесі їх практичної (навчальної) діяльності: режим дня, ведення календаря природи, сприйняття послідовності подій при читанні казок, оповідань, при перегляді кінофільмів, щоденний запис в зошитах дати - все це допомагає дитині побачити зміни часу, відчутти плин часу.

Особливості формування знань, умінь і навичок у молодших школярів визначається програмою. Оволодіння математичними поняттями (в тому числі і понять про часові уявлення) вимагає від дитини досить високого рівня розвитку таких процесів логічного мислення, як аналіз, синтез, узагальнення та порівняння. Навчання має забезпечити оволодіння учнями усвідомленими знаннями і на досить високому рівні узагальнення. Навчання математики в початкових класах має забезпечити надійну основу як щодо знань і вмінь учнів, так і щодо їх розвитку, для подальшого вивчення дисципліни. Школяр повинен розуміти, що математика має своїм об'єктом просторові форми і кількісні відношення дійсного світу. Математичні поняття виражають складні відносини і форми дієвого світу: кількісні, просторові, часові уявлення, уявлення про форму і величину. Абстрактність об'єктів математики, з одного боку, та конкретність наочно-дієвого і наочно-образного характеру мислення молодших школярів, з іншого боку, створюють об'єктивні труднощі у відборі змісту знань, методів і способів їх подання для навчання [1].

Дитина у молодшому шкільному віці ще не орієнтується у часі. Формування часових уявлень в учнів початкової школи – це дуже складний процес. Це пояснюється тим, що час відносний, його не можливо пояснити за допомогою наочностей, він визначається опосередковано, через зміст діяльності, яка заповнює цей часовий відрізок (наприклад, вдень йдемо до школи, вночі - відпочиваємо).

Освоєння часу здійснюється через практичну діяльність дітей. Тому дітей треба знайомити з такими інтервалами часу, якими можна вимірювати і визначати тривалість, послідовність різних видів діяльності. В ході діяльності на дитину впливає складний комплекс подразників, в якому тимчасові відносини відіграють другорядну роль. Тому в ході спеціального навчання потрібно організувати відповідну діяльність, спрямовану на вимір часу за допомогою приладів, що демонструють ті чи інші проміжки часу і їх взаємозв'язок, тобто час має бути предметом спеціальної уваги дітей. У ході такої діяльності створюються умови для формування більш чітких уявлень про час. Ознайомлюючи учнів початкових класів з часовими одиницями, часто на уроках використовується дуже багато різноманітної наочності – це і годинники-циферблати, і картини, і таблиці, і схеми, табель-календар, секундоміри. Задля гарного опанування поняттями даної теми учителями широко використовуються на уроках бесіди, читання, переказування цікавих фактів, віршів, перегляд картин-ілюстрацій, проведення дидактичних ігор, розумових розминок.

У формуванні уявлення про час велику роль відіграє слово: у ньому абстрагуються і узагальнюються різні відрізки часу по їх тривалості: секунда, хвилина, година, доба, тиждень, місяць, рік та інші. Точність використання дітьми цих спеціальних позначень залежить від того, яким конкретним змістом наповнюється кожен з тимчасових еталонів, якими основними ознаками буде він характеризуватися.

Як же практично відбиваються категорії часу в мові дітей молодшого шкільного віку? Дуже часто, передаючи зміст прослуханого оповідання, діти пов'язують його епізоди словами «потім», «ще», «після». Вживаючи ці слова, вони не завжди позначають ними певну послідовність подій. Навпаки, не помічаючи логічного зв'язку, вони часто порушують його. Таке порушення говорить про те, що діти ще не бачать логіки тимчасових відносин, яка розкривається важче, ніж логіка просторових відносин. У різних видах практики у дітей складаються більш реалістичні уявлення про час і його одиниці (годину, день, добу).

Для поглиблення, уточнення і закріплення знань, які формуються у повсякденному житті, слід проводити заняття із застосуванням таких методів, як дидактичні ігри та вправи, розв'язування задач, вправління у визначенні послідовності логічно пов'язаних подій, в оцінці недовго тривалих інтервалів секундами і хвилинами, в

умінні вкладатися у відведений час при виконанні нетривалих практичних завдань.

Важливо розвивати таку частину сприйняття як «відчуття часу», так як сучасні умови праці та життя вимагають від людини вміння відчувати час, раціонально використовувати його. Спеціально організована робота у початковій ланці освіти з формування в учнів часових понять призводить до розвитку у них відчуття часу, що необхідно для підготовки до подальшого навчання у школі та дорослого життя.

Розвиток тимчасових уявлень і орієнтування в часі пов'язані з повсякденним життям і діяльністю дітей. Якщо не проводити спеціальну роботу з формування тимчасових уявлень, то це призведе до того, що одержувані дітьми відомості про окремі тимчасові позначення залишаються на поверхні дитячої свідомості, не розкривають часових відносин. Так, багато дітей шести-семи років не можуть назвати послідовність днів тижня, не співвідносять місяці з сезонами року й датами знайомих їм свят, не знають причинної залежності пір року [4].

При переході в школу з дошкільного закладу діти повинні вміти розрізняти і називати частини доби, знати їх послідовність, правильно називати дні тижня, називати, який день був вчора, який буде завтра, повинні знати назву поточного місяця та їх послідовність. Спеціально організоване навчання у початковій школі веде до того, що уявлення про час у дітей швидко вдосконалюється, стає більш систематичним, усвідомленим. Знання еталонів часу, вміння встановлювати тимчасові відносини сприяє усвідомленню дітьми послідовності подій, що відбуваються, причинно-наслідкових зв'язків між ними. Орієнтування в часі має базуватися на чуттєвій основі, тобто переживанні тривалості часу в ході здійснення різноманітної діяльності, яка по-різному забарвлена емоційно, а також спостереженнями за явищами і подіями навколишнього життя.

Висновки. Час – дійсно одна з найважчих для вивчення величин, часові уявлення в дітей розвиваються повільно, у процесі тривалих спостережень, нагромадження життєвого досвіду, вивчення інших величин. Формування часових уявлень у дітей молодшого шкільного віку має дуже важливе значення для їх подальшого розвитку. Характер уявлень учнів початкової школи про час пов'язаний з розумінням ними властивостей часу, оволодінням часовими поняттями, вмінням орієнтуватися у часі доби по природнім явищам, уявленням про причинно-часові залежності ритмічних природних явищ, про тривалість секунди, хвилини та години і уміння визначати час по годиннику, оцінювати часові інтервали.

Зрозуміло, що успішна реалізація цих завдань можлива завдяки цілеспрямованій роботі і застосуванню відповідних методів навчання дітей розрізненню і правильному вживанню часових термінів, визначених програмою для кожної вікової групи. Роботу передусім слід починати з розширення і поглиблення чуттєвої основи у повсякденному житті. Щоб викликати в учнів відчуття тривалості і послідовності певних подій, а також плинності часу, їх увагу слід зосереджувати на власних відчуттях під час виконання ними певних рухів і дій, на сприйнятті звуків, рухів і дій інших об'єктів в їхньому ритмі, темпі, швидкості, на сприйнятті явищ в їхньому розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голота Н. Особливості пізнання дитиною простору й часу в дошкільному віці / Н. Голота // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки. - 2016. - № 2. - С. 38-44.
2. Ковальчук В. Формування часових уявлень в учнів початкових класів : метод. Посіб. [на допомогу вчителям початкових класів] / В. Ковальчук, Л. Силюга, Л. Білецька, Н. Стасів, М. Рудь. – Дрогобич. Коло, 2008. – 51 с.
3. Рубінштейн С. Про сприйняття часу і простору / С. Рубінштейн // Світ психології. – 1999. - № 4. – С. 1-15.
4. Жигайло О. Формування часових уявлень учнів початкових класів / О. Жигайло, Г. Кожан-Шелепило // Актуальні питання гуманітарних наук. - 2013. - Вип. 5. - С. 190-196.

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Федіна Олена Володимирівна,
заступник директора з навчально-виховної роботи
комунального закладу «Середня загальноосвітня школа № 6»
Кам'янської міської ради
м. Кам'янське, обл. Дніпропетровська

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню розвитку критичного мислення, методів його реалізації, основних принципів та прийомів, які має використовувати вчитель під час навчальних занять для досягнення успішного результату учнями сучасної української школи. Стаття відображає значення правильно поставленого проблемного завдання, що сприяє розвитку критичного мислення школярів, а також висвітлює новітні погляди на оцінювання успішності учнів в рамках розвитку критичного мислення у сучасній українській школі.

Ключові слова: критичне мислення, методика критичного мислення, проблемне завдання, уміння, навички, інформація, процес.

Актуальність даної статті обумовлюється перспективністю вивчення розвитку критичного мислення учнів середніх та вищих закладів освіти, оскільки інтелектуалізація ринку праці – невід'ємний процес сьогодення.